

Odpověď zní: všeobecně ne; dělá to jen velmi málo lidí: 1. Víme, že lidé mají silnou tendenci volit ony sdělovací prostředky, které přinášejí to, s čím oni již souhlasí. Jde o jakýsi výběr nových názorů na základě názorů dřívějších. Nezdá se, že by někdo vyhledával protichůdné výroky, které lze najít ve vzájemně se vylučujících programech různých sdělovacích prostředků. Určité rozhlasové programy, časopisy a noviny mívají své poměrně stále posluchače nebo čtenáře a tak stále upevňují vliv svých zpráv v jejich myslích. 2. Vybírat si mezi sdělovacími prostředky předpokládá, že tyto prostředky přinášejí materiál skutečně rozdílný. Předpokládá to skutečnou soutěž, což zdaleka neodpovídá pravdě. Sdělovací prostředky přinášejí zdánlivě různé zprávy a zdánlivě spolu soutěží, ale podííváme-li se blíže, ukáže se, že soutěží spíše v různém podání několika normovaných témat než ve sporných otázkách. Čím dál tím více se zdá, že jednat svobodně a efektivně o různých problémech může jen několik zájmových skupin, které mají možnost snadného a stálého přístupu ke sdělovacím prostředkům.

3. Sdělovací prostředky nejenže pronikly do zkušenosti, kterou máme s vnější realitou, ale vnikly také do vnitřní zkušenosti. Dodaly nám novou individualitu a vzbudily v nás nové aspirace na to, čím bychom rádi byli nebo čím bychom se rádi zdáli být. Tím, že nám předvádějí vzory chování, způsobily, že oceňujeme sami sebe novým způsobem, více a pružněji. Z hlediska moderní teorie o vlastním já⁸ lze říci, že sdělovací prostředky zatahují čtenáře, posluchače a diváka do okruhu širších a vyšších zájmových skupin — skutečných nebo pomyslných, bezprostředních nebo zastoupených, osobně známých nebo jen letmo a nezáčastněně zahlédnutých — do skupin, jež jsou zrcadlem, v němž jeho já nachází svůj obraz. Zvětšily počet skupin, od nichž očekáváme potvrzení názoru, který máme o sobě samých.

A víc než to: 1. sdělovací prostředky říkají člověku v mase, kým je — dávají mu individualitu; 2. říkají mu, čím chce být — vzbuzují v něm aspirace; 3. radí mu, jak těchto cílů dosáhnout — podávají mu metody pro realizaci aspirací; 4. říkají mu, jak má cítit, že je takovým, jakým chce být, i když takovým není — poskytují mu možnost úniku. Diskrepance mezi individualitou a aspi-

racemi vede k realizaci aspirací anebo k úniku. To je pravděpodobně základní psychologický vzorec dnešních masových sdělovacích prostředků. Jakožto vzorec však není v souladu s vývojem lidské bytosti: je to vzorec pseudosvěta, který sdělovací prostředky vynalézají a udržují.

4. Masové sdělovací prostředky, tak jak jsou dnes všeobecně rozšířeny — a zejména televize — omezují diskuse vedené v malém okruhu lidí a znemožňují lidem, aby si rozumně a nenuceně vyměňovali své názory. Podstatně přispěly k tomu, že bylo zničeno soukromí člověka v plném jeho lidském významu. V tom je hlavní důvod, proč nejen selhávají po stránce výchovné, ale působí zhoubně, neboť nevysvětlují divákovi či posluchači, z čeho pramení jeho duševní napětí a úzkost, jeho nejasné rozhořčení a jen zpola formulované naděje. Nedovolují jednotlivci, aby vyšel ze svého omezeného prostředí a uvědomil si, co toto prostředí pro něj znamená.

Sdělovací prostředky poskytují hojnost informací a zpráv o tom, co se děje ve světě, ale zřídka umožňují posluchači nebo divákovi, aby opravdu svůj denní život uváděl ve spojitost s těmito širokými skutečnostmi. Zprávy, které podávají o veřejných problémech, nijak nespojují s potížemi, které cítí jednotlivci. Nedávají jedinci větší možnost vlastním rozumem proniknout duševní napětí, jež vzniklo buď v jeho nitru, anebo vyvstalo ve společnosti a v jeho nitru se obráží. Naopak, rozptylují ho, znemožňují mu, aby porozuměl sám sobě nebo světu, v němž žije, neboť upoutávají jeho pozornost uměle vytvořenými záchvaty bláznovství, které se v rámci programu obvykle řeší násilím nebo něčím, čemu se říká humor: pro diváka zůstávají zkrátka nevyřešenými. Sdělovací prostředky způsobují zneklidňující napětí hlavně tím, že diváci chtějí mít nějaké spotřební zboží nebo ženy, které považují za krásné — a nemají je. Téměř vždycky je zde atmosféra všeobecné a živé zábavy, nadržného vzrušení, které ale nikam nevede a ani vést nemůže.

Ale sdělovací prostředky, jak jsou nyní zorganizovány a jak se jich používá, znamenají víc než jen hlavní příčinu přeměny americké společnosti ve společnost masovou. Patří také k nejdůležitějším a zmohutnělým mocenským prostředkům, jež jsou nyní k dispozici elitám

bohatství a moci; kromě toho někteří vedoucí činitelé těchto sdělovacích prostředků sami patří k elitě nebo k jejím důležitým přísluhovačům.

Stejně nebo jen o málo méně důležité pozice, jako má elita, zaujmají propagandisté, odborníci v reklamě a zaměstnanci pro styk s veřejností, jejichž úkolem je řídit utváření veřejného mínění tak, aby při účinné realizaci moci, zvyšování prestiže a zabezpečování majetku s ním mohla elita počítat jako s faktorem, jenž jí stojí k dispozici. V posledních 25 letech se vyvíjel postoj manipulátorů k jejich úkolu asi takto:

Z počátku se skládají veliké naděje ve všechno, co lze sdělovacími prostředky dokázat. Slova vyhrávají války nebo prodávají mýdlo; dovedou lidi rozvášnit a dokážou je zkrotit. „Jedině výdaje,“ prohlašuje takový reklamní agent ve dvacátých letech, „nám mohou bránit v rozšiřování veřejného mínění v jakémkoli okruhu na jakýkoli námět.“⁹ Tvůrce veřejného mínění věří v téměř kouzelnou moc sdělovacích prostředků při přesvědčování mas — může je však pokládat za všemocné jen tak dlouho, dokud jim veřejnost důvěřuje. Ale veřejnost jím přestává důvěřovat. Masové sdělovací prostředky toho říkají moc a z konkurenčních důvodů přehánějí; banalizují své zprávy a vzájemně se vyvracejí. „Propagandová foble“ jakožto reakce na lži za války a poválečná rozčarování věci nijak neprospívá, i když paměť je krátká a může být úředními zprávami pokrivena. Nedůvěra v kouzlo sdělovacích prostředků se projevuje v hesle rozšířeném mezi tvůrce veřejného mínění: „Přesvědčování mas nestačí.“

Ve svých nadějích se zklamali, tedy uvažují; a úvahy je vedou k závěru, že je nutno přijmout princip sociálního kontextu. Abychom změnili veřejné mínění a činnost, říká si mezi sebou, musíme si bedlivě všimnout celého společenského kontextu a života lidí, které máme vést. Přesvědčujeme-li masy, musíme používat osobního vlivu; musíme se dostat k lidem v jejich životním prostředí, a to pomocí jiných lidí, s nimiž se denně stýkají a jimž důvěřují: musíme se k nim dostat jakýmsi „osobním“ přesvědčováním. Nesmíme se přímo projevit; musíme spíše nepřímou ovlivňovat než jen radit a poroučet.

A tento živý a bezprostřední sociální kontext, v němž lidé žijí a v němž se od nich stále něco očekává, je ovšem

to, co jsme nazvali primární složkou veřejnosti. Kdo nahlédl do zákulisí reklamní agentury nebo kanceláře pro styky s veřejností, jistě ví, že pro ty, kdo vytvářejí veřejné mínění, je primární okruh veřejnosti stále velikým nerozřešeným problémem. A v záporném slova smyslu okolnost, že uznávají vliv sociálního kontextu na veřejné mínění a veřejnou činnost, znamená, že složky veřejnosti odmítají sdělení masových sdělovacích prostředků a odporují jim. V kladném slova smyslu uznání tohoto vlivu znamená, že se veřejnost neskládá z izolovaných jedinců, ale spíše z lidí, kteří již mají nejen vlastní názory, s nimiž je nutno počítat, ale kteří se stále navzájem ovlivňují složitým a intimním, přímým a trvalým způsobem.

Při pokusech neutralizovat anebo využít pro své cíle všech složek veřejnosti snaží se tvůrce veřejného mínění udělat z nich síť k přenášení svých vlastních názorů. Mají-li tvůrce veřejného mínění tolik moci, že mohou přímo a otevřeně působit na primární okruhy veřejnosti, mohou postupovat autoritativně; jestliže však takovou moc nemají, a musí-li tedy jednat nepřímou a v skrytu, pak zaujmou pozici manipulátorů.

Autorita je moc, která je jasná a kterou lidé více či méně „dobrovolně“ respektují, kdežto manipulace je „tajný“ výkon moci, o němž ti, kteří jsou ovlivňováni, nemají ani tušení. V modelu klasické demokratické společnosti není manipulace žádný problém, protože formální autorita spočívá ve veřejnosti samé a v jejich zástupcích, které veřejnost volí nebo odvolává. Ve zcela autoritářské společnosti manipulace rovněž není problémem, protože autorita se otevřeně ztotožňuje s vládnoucími institucemi a jejich zaměstnanci, kteří smějí užívat své moci přímo a otevřeně. V nejkrajnějším případě nemusí získávat ani udržovat svou moc tím, že by její používání skrývali.

Manipulace se však stává problémem všude tam, kde lidé mají soustředěnou a cílevědomou moc, ale nemají autoritu, anebo kde z nějakého důvodu nechtějí používat své moci otevřeně. Pak se ti, kdo mají moc, snaží vládnout, aniž svou moc projevují. Chtěli by vládnout jaksi tajně, aniž by vešlo ve veřejnou známost, že jsou k tomu oprávněni. A právě v takovém složitém případě — jaký představuje skutečnost dnešní Ameriky — se moc uplat-

ňuje hlavně pomocí manipulace. Malé kroužky lidí dělají rozhodnutí, která jim musí alespoň schválit indiferentní nebo těžko ovladatelní lidé, na něž jejich autorita zřejmě nepůsobí. A tak se tyto malé kroužky chytře snaží ovlivnit tyto lidi, aby jejich rozhodnutí či názory ochotně přijmali nebo nadšeně podporovali — nebo aby alespoň odmítli eventuelní názory opačné.

Autorita sice *formálně* spočívá „v lidu“, ale iniciativu ve skutečnosti drží v rukou malé kroužky lidí. Proto je podle standardních zásad manipulační strategie třeba postupovat tak, aby se zdálo, že lid, nebo přinejmenším velká jeho část, „skutečně rozhodl“. A tak i tehdy, když lidé mají možnost použít autority, mnohdy dávají přednost skrytému a nevtíravému způsobu manipulace. Ale nejsou dnes lidé vzdělanější? Neměli bychom zdůraznit spíše všeobecné rozšíření vzdělání než zvýšené účinky masových sdělovacích prostředků? Stručná odpověď je, že masové vzdělání se v mnoha směrech stalo dalším masovým sdělovacím prostředkem.

Základní úkol veřejné výchovy, jak byl v Americe obecně chápán, byl úkolem politickým — totiž aby občané měli větší vědomosti a mohli tak lépe přemýšlet i soudit o veřejných záležitostech. Časem však význam politické funkce výchovy ustoupil významu její funkce hospodářské, tj. lidé jsou vychováváni pro lépe placená zaměstnání, a tedy pro lepší uplatnění v životě. To platí zejména o středních školách, které vyhověly požadavkům obchodních kruhů vychovávat na veřejné útraty dovedné kádry úředníků „s bílými límečky“. A tak se výchova z větší části stala jen výchovou pro zaměstnání; pokud jde o její politický úkol, byl v mnohých školách omezen na běžné školení v loajalitě ke státu a v občanských povinnostech.

Výchova k různým dovednostem, které se více nebo méně uplatní v životním povolání, je jistě důležitým úkolem, ale neměla by se zaměřovat s liberální výchovou: postup v zaměstnání, ať už na jakékoli úrovni, není totéž co vývoj osobnosti, ačkoli nyní dochází k soustavné změně obou.¹⁰ Mezi „dovednostmi“ jsou některé více a jiné méně závažné pro účely liberální — tj. osvobozující — výchovy. Dovednosti a hodnoty nelze od sebe oddělit tak snadno, jak nás akademické pátrání po neutrálních dovednostech nutí předpokládat. A zejména ne tehdy, když

mluvíme vážně o liberální výchově. Je tu ovšem celá škála, na jejíž jedné straně jsou dovednosti a na druhé straně hodnoty, ale je to právě střední rozmezí této škály, jež bychom mohli nazvat citlivostí, která je nejdůležitější pro klasickou veřejnost.

Vyškolit někoho, aby dovedl pracovat na soustruhu nebo aby četl a psal, je do velké míry vlastně výchova k dovednosti; přivést lidi k pochopení, co vlastně chtějí udělat ze svého života, nebo s nimi debatovat o stoickém, křesťanském nebo humanistickém životním stylu je jasně výchova k hodnotám. Ale pomáhat v nějaké skupině lidí při vzniku těch jemných citových sil ve sféře kulturní, politické a technické, které by z nich udělaly správné členy pravé liberální veřejnosti — to je současně školení v dovednostech i výchova k hodnotám. Tento postup zahrnuje i jakési umění terapeutické ve smyslu starověkého „poznej sebe sama“ a také vyzbrojení žáka veškerou dovedností polemizovat ve vlastním nitru se sebou samým, kterou nazýváme myšlením, a polemizovat s jinými lidmi, již nazýváme debatou. Konečným produktem takové liberální výchovy k citlivosti je muž nebo žena, kteří sami sebe vychovávají a vzdělávají.

Vzdělaný muž ve správném okruhu veřejnosti dovede včlenit své osobní potíže do sociálních problémů, dovede pochopit, jaký mají význam pro společnost, do níž patří, i jakou roli v nich jeho společnost hraje. Chápe, že to, co považuje za své osobní potíže a jako takové je pocítuje, často nejsou jen jeho problémy, ale problémy, které sdílí i jiní lidé a které opravdu mohou být rozřešeny nikoli jednotlivcem, ale jedině modifikací struktury skupin, v nichž jednotlivec žije, a někdy modifikací struktury celé společnosti.

Lidé v masách jsou v zajetí vlastních potíží, ale neuvědomují si jejich pravý význam a zdroj. Lidé ve veřejnosti čelí událostem a jsou si vědomi, co tyto události znamenají. Úkolem liberální instituce i liberálně vychovaných lidí je neustále promítat osobní potíže do společenských problémů a vysvětlovat je z hlediska jejich lidského významu pro jednotlivce. Nelze-li o hlubokých a dalekosáhlých otázkách debatovat na politickém fóru, pak by se snad vhodným místem pro takové debaty mohly stát školy pro dospělé a dospívající. Liberální výchova ve spo-

lečenství složek veřejnosti by měla mít za úkol zabránit zlikvidování veřejnosti, pomáhat při vytváření ukázněné, vzdělané a nezdolné myslí a dopomáhat k rozvoji odvážnému a rozumnému jednotlivci, který nemůže klesnout pod životními obtížemi člověka žijícího v mase. Ale výchovná praxe vůbec nevedla poznání do přímé spojitosti s lidskými potřebami utrápeného jednotlivce 20. století ani se společenskou praxí občana. Tento občan v přítomné době nemůže vidět, v čem koření jeho vlastní zklamání a zmatky, a není schopen jasně přemýšlet — ani sám o sobě, ani o něčem jiném. Nevidí také, jak současná organizace společnosti ničí ideje a intelekt, a není schopen splnit úkoly, s nimiž se „Inteligentní občan“ nyní setkává.

Výchovné instituce tento stav věci nezpůsobily a kromě vzácných výjimek jej také nezpůsobují. Staly se pouhými výtahy, které vyzdvihují lidi na služebním i společenském žebříčku. Školy všech stupňů se staly politicky bojácnými. A nad to se zásluhou „profesionálních vychovatelů“ mnohé školy soustředily na ideologii „životního přízpůsobení“, která spíše doporučuje přijímat příznivě životní styl mas než bojovat o to, aby jednotlivci i veřejnost vynikli.*

Nelze příliš pochybovat, že moderní zpátečníci vychovatelé přizpůsobili své názory o náplni a metodách vyučování představám, které chovají masy. Nejsou dost účinnými hlasateli kritérií pro vyšší kulturní úroveň a tuhou intelektuální kázeň; raději učí základním praktikám v zaměstnání a „životnímu přízpůsobení“ — míníce tím neřešit život mas. „Demokratické školy“ jsou často sotva něčím jiným než semenišťem intelektuální prostřednosti, profesionálního výcviku a loajality ke státu.

* „Pracují-li školy dobře,“ napsal A. E. Bestor, „pak bychom mohli očekávat, že vychovatelé budou zdůrazňovat velký a nepopíratelný význam výsledků dosažených při zvyšování intelektuální úrovně národa, jak se projevují rostoucí cirkulací knih a vzdělávacích časopisů, zřetelně zlepšeným vkusem ve výběru filmů a rozhlasových programů, vyšší úrovni politických debat, zvýšeným respektováním svobody projevu a myšlení a jasným úbytkem takových projevů duševní zaostalosti, jako je soustavná tendence dospělých číst humoristické knihy.“²¹

Strukturální trendy v moderní společnosti a manipulační povaha její sdělovací techniky se společně uplatňují v masové společnosti, která je z největší části společností velkoměstskou. Vzrůst velkoměst, která izolují muže a ženy v úzkých sférách jejich denního zaměstnání i prostředí, způsobuje, že ztrácejí pocit, že společně vytvářejí okruh veřejnosti. Členové složek veřejnosti v malých obcích se navzájem celkem dobře znají, protože se setkávají ve všech aspektech svého každodenního života. Ale členové mas ve velkoměstské společnosti znají jeden druhého jen jako zlomky speciálního prostředí: jako dělníka, který dává do pořádku jejich vůz, jako děvče, které obsluhuje u oběda, jako prodavačku, jako ženy, které se starají o dítě ve škole během dne. Když se lidé stýkají tímto způsobem, bují zaujatost a stereotypy. Co druzí lidé ve skutečnosti jsou, to k člověku nepronikne a ani proniknout nemůže.

Jak víme, lidé si rádi vybírají ty formální sdělovací prostředky, které je utvrzují v tom, v co již věří a co je těší. Stejně tak ve velkoměstských skupinách rádi vyhledávají živý styk s lidmi, kteří mají názory podobné jako oni. Ostatní lidi pak většinou neberou vážně. Ve velkoměstské společnosti si lidé vypěstovali blazeované chování jakožto formu sebeobrany, které má ale důsledky hlubší než pouhá společenská manýra. A tak neprožívají pravé střetávání názorů ani neřeší pravé problémy. Když k tomu přece dojde, pokládají to většinou za pouhou nevychovanost.

Až po uši ve svých denních povinnostech, nikdy nepřekračují — ani v diskusích ne, natož pak v činu — meze své více či méně úzké životní sféry. Nevytvoří si žádný názor o tom, jak vypadá struktura jejich společnosti a jakou roli v ní hrají jako členové veřejnosti. Město je struktura složená z takových drobných prostředí a lidé v nich mají tendenci žít izolovaně. „Stimulující pestrost“ města nestimuluje muže a ženy, kteří vlastní sériově vyrobené ložnice, ani obyvatele předměstí, v nichž žije jen jedna třída, kteří procházejí životem, znajíce jen lidi svého druhu. A jestliže se přece dostanou do styku s někým jiným, používají při tom stereotypů a předpojatých představ lidí

z jiného prostředí. Každý je chycen jako do pasti kruhem, který ho uzavírá; každý je odříznut od snadno poznatelných skupin. A právě pro lidi žijící v tak omezených prostředích mohou masové sdělovací prostředky vytvořit pseudosvět vnější i pseudosvět v nich samých.

Lidé jako členové veřejnosti žijí ve svých prostředích, ale mohou z nich vyjít — individuálně tehdy, přičinili-li se o to jednotlivce svým intelektuálním úsilím; společensky tehdy, dojde-li k úspěšné veřejné akci. Úvahami, debatou a organizovanou činností dospěje společenství různých kruhů veřejnosti k uvědomění sebe sama a aktivně se projevuje tam, kde je to důležité ze strukturálního hlediska.

Ale lidé v mase žijí v prostředích a nemůže je z nich vyvést ani jejich intelekt, ani jejich činnost, nedojde-li — v nejkrajnějším případě — k „organizované spontánnosti“ byrokrata na motorce. Dosud jsme k takovému krajnímu případu nedospěli, ale když pozorujeme velkoměstského člověka v americké mase, jasně vidíme, že se to psychologicky připravuje.

Můžeme si to představit takto: jestliže několik málo lidí nemá práci a nehledá ji, hledáme příčiny v jejich bezprostřední situaci a povaze. Když však je dvanáct miliónů nezaměstnaných, pak nemůžeme předpokládat, že všichni najednou „zlenošili“ a „nejsou k ničemu“. Národohospodáři to nazývají „strukturální nezaměstnaností“ — a myslí tím především, že lidé, jichž se to týká, nemohou sami ovlivňovat své pracovní možnosti. Strukturální nezaměstnanost nevzniká v jedné továrně nebo v jednom městě ani není zaviněna něčím, co bylo nebo nebylo provedeno v jedné továrně nebo v jednom městě. A co víc, obyčejný člověk v jedné továrně, v jednom městě může udělat málo nebo nic, když se nezaměstnanost valí jeho osobním prostředím.

Tento rozdíl mezi sociální strukturou a osobním prostředím je jedním z nejdůležitějších rozdílů v sociologických studiích. Umožňuje snadné pochopení pozice veřejnosti v dnešní Americe. V každé významnější životní oblasti je základním faktem ztráta smyslu pro strukturu a zapadnutí do bezmocného prostředí. Ve vojenské sféře je to vidět nejlépe, neboť role, které zde lidé hrají, jsou přesně vymezeny a jedině nejvyšší vedoucí místa poskytují přehled o celkové struktuře — a ještě k tomu je to

přehled přísně chráněný úředním tajemstvím. S dělbou práce je tomu také tak: zaměstnání, která lidé vykonávají v hospodářských hierarchiích, představují více nebo méně omezená prostředí a pozice, z nichž lze pozorovat výrobní proces v jeho celku, jsou zcentralizovány; tak se lidé nejen odcizili svému výrobku a výrobním nástrojům, ale také ztratili veškerou možnost pochopit celkovou strukturu a proces výroby. V politické sféře, v níž se rozpadají organizace na nižší úrovni a znepokojivě bují organizace na střední úrovni, nemohou lidé vidět celek, nemohou dohlédnout vrcholu a nemohou ani určit problémy, které ve skutečnosti determinují celou strukturu, v níž žijí, ani pozici, kterou sami v této struktuře zaujímají.

Ztráta možnosti přehlednout celou strukturu a vidět pozici, kterou v ní jednotlivce zaujímá, je hlavním důvodem k nářku nad ztrátou pospolitosti. Ve velkém městě se vytvořilo tolik různých prostředí a tolik druhů každodenních, lidí izolujících zaměstnání, že se to nanejvýš bezprostředně dotýká jednotlivce i rodiny. I když totiž město není jednotkou zásadního rozhodování, většina občanů není s to chápat ani své město jako celkovou strukturu.

Na jedné straně se struktura rozhodování stále více rozrůstá a centralizuje a na druhé straně se lidé čím dál určitěji třídí do různých prostředí. Na obou stranách se stupňuje závislost na formálních sdělovacích prostředcích, které zahrnují i prostředky výchovné. Ale člověk v mase nezískává od těchto sdělovacích prostředků jasný, vyšší pohled; dostává se mu místo toho zkušenosti stereotypované a proto klesá ještě hlouběji. Nemůže se odpoutat natolik, aby pozoroval, natož hodnotil, co prožívá, a tím méně, co neprožívá. A tak jej v životě provází spíš jakýsi neuvědomělý, vždy znovu opakovaný monolog než ve vlastním nitru vedená diskuse, kterou nazýváme uvažování. Nemá vlastní plány; koná jen všechny své každodenní práce. Nemůže se povznést nad to, čím je v každém daném okamžiku, protože nevychází a nemůže vyjít ze svého každodenního prostředí. Vpravdě si ani není vědom svých vlastních denních zkušeností ani jejich skutečného standardu: je hnán proudem, jedná podle svých zvyků, jeho chování je výsledkem náhodné směsice zmatených kritérií a nekritických nadějí, pře-

vzatých od lidí, které už ani nezná, ani jim nedůvěřuje, pokud je vůbec kdy znal a důvěřoval jim.

Bere věci jak jsou, dělá z nich co umí, snaží se dívat vpřed — tak rok či dva, a má-li děti nebo hypotéku, snad i déle —, ale nikdy se vážně nezeptá: „Co chci?“ „A jak se k tomu mohu dostat?“ Je proniknut mlhavým optimismem, který ho posiluje — i když je tu a tam zkalen drobnými starostmi a zklamáními, ale na ty se brzy zapomene. Je úzkoprký z hlediska těch, kteří si myslí, že přece jen je něco nedobrého na způsobu života mas ve velkoměstském šilenství, kde výchova osobnosti je věcí navenek velmi čilého průmyslového odvětví. Podle jakých měřítek posuzuje sám sebe a všechno svoje snažení? Co je pro něj skutečně důležité? Kde jsou vrcholné vzory takového člověka?

Ztrácí nezávislost, a co je důležitější, ztrácí touhu být nezávislým: vlastně ho ani nenapadá, že by mohl být nezávislým jednotlivcem, který má vlastní rozum a vlastním úsilím dosažený životní styl. Nejde o to, zda se mu líbí, nebo nelíbí tento život; jde o to, že tato otázka není pro něj ani naléhavá, ani jasná, takže životní podmínky a události ho ani nerozhořčují, ani nenadchnou. Myslí si, aby hlavně dostal svůj podíl z toho, v čem žije, s vynaložením pokud možno nejmenší námahy a tak, aby se při tom co nejlépe bavil.

Řád a pořádek v jeho životě jsou ve shodě s jeho běžným zaměřením; jinak ovšem jsou jeho každodenní zkušenosti mlhavým chaosem, ačkoliv to často ani sám neví, protože — přesně řečeno — vlastní zážitky ani nemá, ani je nezkoumá. Svě touhy neformuluje, jsou mu imputovány. A v mase ztrácí sebedůvěru lidské bytosti — pokud vůbec nějakou měl. Neboť život v masové společnosti vštěpuje pocit nejistoty a podporuje nemohoucnost: způsobuje, že se člověk cítí nesvůj a pln nejasné úzkosti; izoluje jednotlivce od pevné skupiny, boří ve skupinách ustálená kritéria. Protože jeho jednání nemá určitý cíl, člověk v mase se prostě cítí bezvýznamným.

Představa masové společnosti vnuká představu mocenské elity. Naproti tomu představa veřejnosti je spojena s liberální tradicí společnosti bez jakékoli mocenské elity nebo alespoň bez mocensky důležité stabilní elity. Neboť je-li pravá veřejnost svrchovaná, nepotřebuje žádného

pána; plně rozvinuté masy jsou však svrchované jen tenkrát, když při plebiscitu pochlebují příslušníkům elity, kteří jsou pro ně celebritami obdařenými autoritou. Předpokladem politické struktury demokratického státu je veřejnost: a demokrat musí ve svých řečnických projevech tvrdit, že svrchovanost spočívá právě v této veřejnosti.

Avšak přítomné dění směřuje k úpadku všech složek veřejnosti, která je svrchovaná jen v nanejvýš formálním a řečnickém slova smyslu — což je způsobeno všemi těmi silami, které rozšířily a zcentralizovaly politický řád a způsobily, že moderní společnosti se exponují méně politicky a více administrativně; dále je to způsobeno přeměnou bývalých středních tříd v něco, co by se ani nemělo nazývat střední třídou, všemi masovými sdělovacími prostředky, které vlastně ani nejsou prostředky sdělování, velkoměstskými skupinami, které nejsou pospolitostí, a tím, že neexistují dobrovolná sdružení, která by opravdu spojovala širokou veřejnost s mocenskými centry. A co víc, v mnoha zemích, pokud zbytky veřejnosti ještě vůbec existují, přestávají ze strachu existovat. Ztrácejí vůli k nějakému rozumově uváženému rozhodování a činnosti, protože pro takové rozhodování a činnost nejsou vyzbrojeni; ztrácejí smysl pro politickou příslušnost, protože nikam nepřísluší. Ztrácejí svou politickou vůli, protože nevidí způsob, jak jí uplatnit.

Nejvyšší vrstvy moderní americké společnosti se stále víc a víc sjednocují a často se zdá, že jsou záměrně koordinovány. Na vrcholu se objevila mocenská elita. Na střední úrovni je nahromaděna směs sil, které jsou na mrtvém bodě nebo směřují k rovnováze. Střed nespojuje spodní vrstvy s nejvyššími. Spodní vrstvy této společnosti jsou politicky roztržité, a když se projevují, tedy zcela pasivně, jsou čím dál bezmocnější: ve spodních vrstvách vzniká masová společnost.

XIV

KONZERVATIVNÍ SMÝŠLENÍ

Domníváme-li se snad, že moderní Amerika má být demokratickou společností, musíme se obrátit na vědecké kruhy, aby nás seznámily s tím, co je mocenská elita a jak rozhoduje. Demokracie totiž znamená, že ti, kdo nesou důsledky rozhodování, mají dostatek znalostí — o moci nemluvě —, aby přiměli k odpovědnosti ty, kdo rozhodují. Každý zajisté závisí na znalostech druhých lidí, protože nikdo nemůže na základě vlastní zkušenosti poznat více než malou část společenských oblastí, které na něj působí. Naše zkušenost je většinou nepřímá, a jak jsme viděli, je velmi zkreslována. Tvůrci veřejného mínění v každé době obstarávali představy o elitě své epochy a svého místa. Tyto představy se mění, stejně jako se mění skutečnosti, jejichž obraz podávají. V době, v níž žijeme, bylo již zrevidováno mnoho starých představ a vytvořena řada nových.

Tyto změny nevyplývaly ani tak ze snahy lépe poznat skutečnost, jako ze snahy vyhovět zvláštnímu konzervativnímu smýšlení, které ovládá tvůrce představ. Ti nám dnes nepředstavují neodpovědnou elitu, která má k dispozici neslýchané prostředky moci a manipulace, ale kreslí nám ji jako malý počet rozumných lidí, na něž doléhají události a kteří ve své nesnadné situaci dělají, co mohou. Smýšlení, ze kterého tyto představy vznikly, neslouží ani tak k ospravedlňování skutečné moci skutečné elity nebo rozumnosti jejich rozhodnutí, jako k podpoře jejich mluvčích. Představy, o kterých máme uvažovat s největší vážností, jsou buď zcela irelevantní pro skutečnou moc a pro mocenskou elitu, anebo si je prostě někdo vybájlil a slouží spíše jako citová opora malým klikám pohodlných, placených nebo neplacených spisovatelů než jako schematické zobrazení všech těch sil, které v naší době tak zřejmě vyvrcholují v americké mocenské elitě.

A přece vědci, vědomě i nevědomky, hledali vhodné představy o této elitě. Neobjevili je, ani se jim nepodařilo je vytvořit. Objevili jen, že se ve veřejném životě naší doby projevuje bezmyšlenkovitost a nemorálnost, a dokázali jen propracovat své vlastní konzervativní smýšlení. Toto smýšlení zcela vyhovuje lidem žijícím v hmotné konjunktuře, v nacionalistickém oslavování, v politickém vakuu. Jeho jádrem je někdy lhostejné vědomí nemohoucnosti, jindy pocit zdánlivé moci, vyplývající z pouhé domyšlivosti. Tím, že ukolébává politickou vůli, dovoluje toto smýšlení lidem, aby bez pocitu pohoršení připouštěli zkaženost veřejného života a vzdali se hlavního cíle západního humanismu, tak silně procífovaného v americkém životě 19. století: smělé vlády rozumu nad osudem člověka.

I

Ti, kdo hledají ideologické zdůvodnění svého konzervativního smýšlení, by chtěli, aby toto smýšlení a s ním i oni sami našli nějakou pevnou tradiční základnu. Cítí, že byli jaksi oklamáni liberalismem, pokrokářstvím a radikálistem, a jsou tím poněkud vylekáni. Jak se zdá, touží mnozí z nich po společnosti řízené zásadami klasického konzervatismu.

Ve své klasické formě je ovšem konzervatismus tradičním racionalismem, který se stal uvědomělou, propracovanou, argumentativní a racionalizovanou teorií.¹ Je v něm i trochu „přirozené aristokracie“. Dříve či později musí všichni, kdo hlásají osvobození od velkého napětí nadvlády lidského rozumu, přijmout neoburkeovskou obhajobu tradiční elity; nakonec je totiž existence takové elity hlavní premisou pravé konzervativní ideologie.

Zřetelnější — a proto i méně úspěšné — pokusy objevit nebo vynalézt tradiční elitu pro dnešní Ameriku nám při bližším zkoumání připadají jako pouhá slibná ujišťování, která pro moderní společnost znamenají velmi málo a nejsou užitečným vodítkem ani pro politickou činnost. Konzervativce — jak říká pan Russell Kirk — věří, že 1. „božský úmysl řídí společnost“, protože člověk nedovede svým rozumem pochopit veliké síly, které vládou světu. Proto se změny nutně dějí pomalu, neboť „vlastním ná-

strojem k uskutečňování změn je Prozřetelnost“, a zkouškou státníkovou je, „do jaké míry dovede poznat, kam směřují společenské síly, vedené Prozřetelností“. Konzervativce 2. miluje „rozmanitost a tajemnost tradičního života“, snad hlavně proto, že věří, že „tradice a zdravý předsudek“ drží v šachu smělou vůli a archaické impulsy člověka. Mimo to, 3. protože platí zásada, že „společnost touží po vůdcovství“, domnívá se konzervativce, že mezi lidmi existují „přirozené rozdíly“, které vytvářejí přirozený řád tříd a moci.²

Tradice je posvátná, ukazuje, kam síly Prozřetelnosti chtějí společnost vést, proto se musíme dát vést tradici. Tradice představuje nahromaděnou moudrost věků, a co víc, existuje z „božského záměru“.

Přirozeně se musíme tázat, jak máme poznat, které tradice jsou nástroji Prozřetelnosti? Které události a změny kolem nás se uskutečňují z „božského záměru“? Ve kterém okamžiku se vrcholně sebevědomé počínání zakladatelů starých amerických rodin stalo tradičním, a tedy posvátným? A musíme věřit, že společnost ve Spojených státech — před pokrokovým hnutím a před reformami New Dealu — představovala něco podobného tomu, co by klasický konzervativce nazval řády a třídami založenými na přirozených rozdílech“? Ne-li, pak jaký a kde je vzor, který bychom podle klasického konzervativce měli přijmout za svůj? A představují lidé, kteří dnes působí v politických a hospodářských institucích Spojených států, záměr Prozřetelnosti, který hledáme? A jak máme poznat, zda jej představují, či nepředstavují?

Konzervativce hájí nelogičnost tradice proti moci lidského rozumu, tvrdí, že lidé nemají právo pokoušet se individuálně určovat vlastní osud a kolektivně budovat svůj svět. Jak tedy může tvrdit, že si rozum vybírá mezi různými tradicemi a že lidé rozhodují o tom, které změny způsobila Prozřetelnost a které způsobily zlé síly? Nemůže nám dát žádné rozumné vodítko, abychom mohli rozhodnout, kteří vůdčové chápou záměry Prozřetelnosti a jednají podle nich a kteří jsou reformátory a nivelizátory. Nemáme, čím bychom se řídili při určování, kteří z hlasatelů tohoto přirozeného rozdílu jsou ti praví.

A přece existuje odpověď, i když ne vždy jasná: neznáme-li přirozený řád tříd a mocenskou hierarchii, budeme

mít své nadřazené a vůdce, kteří nám vše objasní. Budeme-li uznávat přirozené rozdíly a k tomu oživovat rozdíly z dřívějších dob, budou rozhodovat vůdčové. Nakonec klasickému konzervativci zbude jediná zásada, a to zásada vědeckě přijímat vedení nějaké skupiny lidí, v nichž vidí posvěcenou elitu. Kdyby takové lidi uznávali všichni, pak by konzervativce mohl mít jasno alespoň po stránce společenské. Pak by také mohla být uspokojena touha po klasické tradici a konzervativní hierarchii, které by jasně tkvěly v autoritě šlechty, a tato šlechta by se jevila rozumu jako konkrétní vzor pro chování v soukromí a pro společenské rozhodování.

Jenže právě zde se američtí hlasatelé konzervativního smýšlení dostávají do rozpaků a zmatek. Jejich rozpaky zčásti vyvěrají z obavy, že budou muset čelit vše pronikajícímu liberalistickému krasořečnění, jejich zmatek pak je hlavně důsledkem dvou prostých faktů, které platí o amerických vyšších třídách všeobecně a o vyšších mocenských kruzích zvláště:

Předně ti, kdo zaujímají nejvyšší místa, nepředstavují dobré vzory konzervativní dokonalosti. A za druhé také sami nehlásají žádnou ideologii, která by se opravdu hodila pro obecné použití.

Finanční magnáti v Americe patřili po stránce kulturní vždycky mezi největší chudáky. Jediný druh zkušeností, pro který byli vzorem, jsou materiální zkušenosti při získávání a udržování peněz. Hmotný úspěch je jedinou základem jejich autority. Mohli bychom snad propadnout nostalgii při uvahách o starých rodinách a jejich posledních citadelách, avšak takové představy podle všeobecného názoru mnoho neznamenají, protože patří spíše do pozlátkové minulosti než do vážné přítomnosti. Vedle starých boháčů a na jejich místo nastupují mnohostranné celebrity, slavené v celém státě, které často dělají ctnost z kulturní chudoby a politické ngramotnosti. Již svou povahou jsou profesionální celebrity spíše pomíjivými postavami prostředků masové zábavy než lidmi, kteří, ztělesňující kontinuitu tradice, mají prestiž autority. A pokud jde o nové boháče, texasští velkokapitalisté jsou příliš málo rafinovaní a korporáčnickí boháči jsou příliš zapleteni v tom, co nazveme vyšší nemoralostí. Pro vedoucí správní funkcionáře korporací jsou ideologie, ať už konzervativní

nebo jiné, přílišným luxusem: mimo to lidé, které si najímají, se dovedou lehce vyjadřovat liberálním žargonem, což také činí: proč by se tedy sami obtěžovali hájením konzervativních zásad? A dále, což není v americké politické ekonomii přímo podmínkou úspěchu, že se člověk naučí používat — a často používat — liberální rétoriky, která se uplatňuje ve všech správných a úspěšných projevech?³

Neexistují tedy společensky vysoko postavené osobnosti, jež by konzervativní vědci mohli oslavovat jako vzory dokonalosti, stojící v protikladu k liberálnímu zmatku, jenž je pobuřuje, a které jsou hotovy, schopny a dychtivы přijmout nová konzervativní kréda. Neexistují ani předkapitalistické ani předliberalistické elity, z nichž by mohli čerpat aspoň v láskyplné vzpomínce; nemohou jako spisovatelé v Evropě stavět takové pozůstatky z dob feudalismu, v jakkoli pozměněné formě, proti vulgárnosti úspěšných příslušníků kapitalistické společnosti.

Největší problém mluvčích amerického konzervatismu je v tom, kde najít okruh lidí, jejichž zájmům by konzervativní ideologie sloužila a kteří by jí tedy přijali. Klasický konzervatismus potřebuje kouzlo tradice, přežívající v takových složkách společnosti z doby před industrializací, jako je šlechtická aristokracie, rolnictvo, drobná buržoazie s cechovním dědictvím; a právě ty Amerika nikdy neměla. V Americe totiž byla buržoazie hned od počátku převládající složkou — z hlediska třídního rozvrstvení, sociálního statusu i mocenských pozic. V Americe nikdy neexistovala a ani nemůže existovat konzervativní ideologie klasického typu.

Vysoce postavení a mocní lidé v Americe nikdy nezastávají žádné přijatelné konzervativní názory, a ke konzervativní rétorice dokonce chovají odpor. Pokud je vůbec možno poznat základní motiv konzervativních ideologů, lze jej spatřovat v pokusu obětovat politiku jakožto autonomní sféru vůle lidí ve prospěch neomezené a svévolné vlády korporáčních institucí a jejich vedoucích zaměstnanců. Tito ideologové nemají nic společného s oněmi zdroji moderního konzervativního myšlení, s kterými se je s mnoha nadějemi snažilo spojovat tolik amerických intelektuálů. Ideologie, s níž se americká elita plně ztotožňuje, nečerpá ani z Burka, ani z Locka. Pramenem

jejich ideologie je Horatio Alger.⁴ Zásady práce a výhry, snažení a úspěchu je podporují v jejich vznešené hrabivé hře. Co si však uvědomili o své nově nabyté moci, ještě nezpracovali do nějaké uvědomělé ideologie. Nemuseli se postavit proti žádné opozici opřené o ideály, které výzývavě kontrastují s liberální rétorikou, již i oni sami používají jako standardní formy pro své vystupování před veřejností. Snad je nejsnazší být „konzervativní“ tam, kde se správně nechápe konzervativní dnešek jako jedna alternativa toho, čím může být budoucnost. I když nelze říci, že americký konzervatismus, jak jej představují bohatí a mocní lidé, znamená neuvědomělost, jistě jsou konzervativci často šťastně neuvědomělí.

Konzervativní autoři let čtyřicátých a padesátých byli ještě méně v úzkém styku s předáky či tvůrci politiky, které by ovlivnili nebo obhájili, než radikální autoři let třicátých.⁵ Na pravici a ve středu uspokojuje veškerou potřebu „ideologie“ to, co se říká lidu, a to je něco, co lze podplatit. V současné době necítí elita bohatství a moci potřebu nějaké ideologie, natož pak ideologie klasického konzervatismu.

Avšak přes to všechno lze nadále obhajovat americkou elitu a vyšší třídy vůbec i soustavu, ve které dosahují úspěchu. To dnes už tak rádi nedělají spisovatelé, kteří nejsou ani najatými publicisty, ani akademickými pisálky: ale autoři, kteří k takovým publicistům a pisálkům patří, chápou se každé sebemenší možnosti hlásat podobné ideje. Mimo to představa trustů je dosud příznivě přijímána, zejména v kruzích předních správních funkcionářů korporáčního světa, a týdně bývá podáván hlasováním a diagramy nezvratný důkaz, že americké hospodářství je nejlepší na světě. Taková jasná obhajoba však těm, kdo touží po klasickém konzervatismu, nestačí; aby sloužila svému cíli, musí dokázat, že elita je něco dynamického, a tedy nemůže být zakotvena v tradici. Naopak, kapitalistická elita se musí vždycky skládat z mužů vyniknuvších vlastní silou, kteří tradici rozbíjejí, aby mohli vystoupit k vrchole jedině díky svým osobním přednostem.